

## กระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในบริบทวิสาหกิจชุมชนของพื้นที่ จังหวัดสงขลา

### The Process of Developing Social Enterprises in the Community Enterprise Context of Songkhla Province

อรัทัย ไพยรัตน์<sup>1\*</sup> และดิเรก หมานมานะ<sup>2</sup>

Orathai Paiyarat<sup>1\*</sup> and Direak Manmanah<sup>2</sup>

<sup>1\*</sup>คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา

<sup>1\*</sup>Faculty of Humanities and Social Sciences, Songkhla Rajabhat University

<sup>2</sup>คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

<sup>2</sup>Faculty of Humanities and Social Sciences, Prince of Songkla University, Pattani Campus

\*Corresponding author E-mail: p\_orn1982@outlook.com

Received: February 11, 2024; Revised: January 22, 2025; Accepted: February 21, 2025

#### บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในบริบทวิสาหกิจชุมชนของพื้นที่จังหวัดสงขลา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ พื้นที่วิจัยคือ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดสงขลา จำนวน 9 กลุ่ม มีการเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่มีความเหมาะสมกับวัตถุประสงค์การวิจัย เก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และใช้แบบสัมภาษณ์ มีการวิเคราะห์ข้อมูลแบบอุปนัย โดยการวิเคราะห์ และสังเคราะห์เนื้อหา พบว่า กระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมของจังหวัดสงขลา ประกอบด้วย 7 กระบวนการ คือ สร้างการรับรู้และผลักดันร่วมกัน ส่งเสริมการมีส่วนร่วม การพัฒนาอัตลักษณ์ร่วมกัน การสร้างโอกาสให้กับรุ่นเก่าและรุ่นใหม่ การจัดตั้งองค์กรเพื่อดำเนินการวิสาหกิจเพื่อสังคม การสนับสนุนวิสาหกิจเพื่อสังคมผ่านพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม และการพัฒนาศักยภาพคนทำงานหรือผู้ประกอบการ โดยกระบวนการดังกล่าวขึ้นอยู่กับบริบทของพื้นที่เป็นสำคัญ ข้อจำกัดในการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมคือ ประชากรผู้สูงอายุ การเข้าถึงนโยบายวิสาหกิจเพื่อสังคม ธรรมชาติของการรวมกลุ่ม และความไม่ต่อเนื่องของการติดตามประเมินผล ข้อเสนอแนะคือ (1) หน่วยงานภาครัฐร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ร่วมกันคิด วางแผน และออกแบบกระบวนการส่งเสริมและสร้างแรงจูงใจให้คนรุ่นใหม่เข้ามาเรียนรู้แนวคิดวิสาหกิจเพื่อสังคม (2) หน่วยงานภาครัฐร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับนโยบายหรือพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม (3) หน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีการติดตามประเมินผลเพื่อให้สามารถพัฒนาโครงการได้อย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ

**คำสำคัญ:** กระบวนการ วิสาหกิจเพื่อสังคม สงขลา

#### Abstract

This research aims to analyze the social enterprise development process in the community enterprise context of Songkhla Province. It is qualitative research. The research area is community enterprise group in Songkhla province, totaling 9 community enterprises key informants were selected that were appropriate for the research objectives. The data were collected from in-depth interviews and used in-depth interview questions. The data were analyzed inductively by analysis and synthesize content. It was found that the social enterprise development process in Songkhla Province consists of 7 processes: creating awareness and pushing together, Promote participation,

Developing a common identity, Creating opportunities for the old and new generations, Setting up an organization to run a social enterprise, Supporting social enterprises through the social enterprise promotion act and developing the potential of workers or entrepreneurs; Limitations in the development of social enterprises are: Elderly population, Access to social enterprise policy, The nature of the group and the discontinuity of monitoring and evaluation. The recommendations are (1) Government agencies together with related agencies jointly think, plan and design a process to promote and create incentives for the new generation to learn about social enterprise concept. (2) Government agencies together with Relevant agencies disseminate knowledge about policies or the act on the promotion of social enterprises. (3) Government agencies and related agencies monitor and evaluate that projects can be developed continuously and efficiently.

**Keywords:** Process, Social Enterprise, Songkhla

## บทนำ

วิสาหกิจชุมชนเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจและเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจชุมชนซึ่งเป็นเศรษฐกิจฐานรากของประเทศ การทำกิจการวิสาหกิจชุมชนในประเทศไทยตั้งอยู่บนฐานความรู้และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยวิสาหกิจชุมชนที่จะประสบความสำเร็จได้นั้นควรเริ่มต้นด้วยการทำกิจการพื้นฐานขนาดเล็กที่เน้นการบริโภคภายในท้องถิ่นและตลาดชุมชน แล้วค่อยพัฒนาไปสู่ตลาดในระดับที่กว้างขึ้นต่อไป แต่อย่างไรก็ตามการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ต่าง ๆ ของยุคสมัย ไม่ว่าจะเป็นความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ความก้าวหน้าของระบบสารสนเทศ การเปิดเสรีทางการค้า ส่งผลให้เกิดการแข่งขันทางการค้าเกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นผู้ประกอบการการค้าใดก็ตาม โดยวิสาหกิจชุมชนซึ่งเป็นผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชนก็จำเป็นต้องเข้าสู่กระบวนการแข่งขันดังกล่าวข้างต้นเช่นกัน ดังนั้นวิสาหกิจชุมชนจึงต้องเรียนรู้กระบวนการในการบริหารจัดการ เพื่อให้สามารถพัฒนาสินค้าและบริการให้มีมาตรฐาน เพื่อแสวงหาโอกาสทางการค้าเช่นเดียวกัน (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2557)

จากข้อมูลการจดทะเบียนวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดสงขลา พบว่ามี 698 วิสาหกิจชุมชน แบ่งเป็นวิสาหกิจการผลิตผลิตภัณฑ์ด้านการเกษตร ด้านการผลิตพืช การผลิตปศุสัตว์ ด้านการประมง การผลิตปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ การท่องเที่ยวเชิงเกษตร และวิสาหกิจชุมชนประเภทบริการ เป็นต้น ซึ่งวิสาหกิจชุมชนข้างต้นแบ่งเป็นกลุ่มที่อยู่ในระดับดี คิดเป็นร้อยละ 35.4 ระดับปานกลาง คิดเป็นร้อยละ 41.50 และระดับปรับปรุง คิดเป็นร้อยละ 23.10 ทั้งนี้วิสาหกิจในระดับดีมีการพิจารณาเรื่องวัตถุดิบ ความต่อเนื่องในการผลิต และการสร้างรายได้ให้กับสมาชิก รวมทั้งในบางวิสาหกิจจะพิจารณาถึงมาตรฐานและการรับรองวัตถุดิบและผลิตภัณฑ์ร่วมด้วย (อรุณ หนูผุด, 2554) แต่อย่างไรก็ตามการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดสงขลายังคงมีปัญหาด้านการจัดการ รวมทั้งปัญหาเรื่องการตลาด เช่น การนำผลิตภัณฑ์ออกสู่ตลาด การรับรู้เกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ของผู้บริโภคมีค่อนข้างน้อย และผลิตภัณฑ์อาจไม่สนองความต้องการของผู้บริโภค เป็นต้น (วัลลภา พัฒนาและคณะ, 2565)

โดยที่ผ่านมาการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน มีปัญหาและอุปสรรคหลายประการ ดังงานศึกษาของ สนิทเดช จินตนา และธีระพงษ์ ภูริปาณิก (2562) เรื่องปัญหา ข้อจำกัด และแนวทางในการสร้างความเข้มแข็งให้กับวิสาหกิจชุมชน พบว่า ปัญหาและข้อจำกัดของวิสาหกิจชุมชนในประเทศไทย แบ่งออกได้เป็น 4 ประเด็น คือ ประเด็นแรกสภาพแวดล้อมภายนอก ได้แก่ นโยบายการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนที่ขาดความต่อเนื่อง การนำนโยบายสู่การปฏิบัติยังคงมีปัญหา ประเด็นที่สอง ปัจจัยภายใน ได้แก่ ผู้บริหารยังขาดความเป็นผู้ประกอบการ บุคลากรมีไม่เพียงพอ ขาดความรู้ทางด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ไม่มีความสามารถในการเขียนโครงการ และแผนธุรกิจ ประเด็นที่สามกระบวนการทำงานของวิสาหกิจชุมชน ได้แก่ กลุ่มวิสาหกิจส่วนใหญ่ไม่มีความสามารถในการตลาด และไม่มีการ

วางแผนในการทำงาน ประเด็นที่สี่ ศักยภาพในการพึ่งพาตนเอง ได้แก่ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนส่วนใหญ่มีรายได้จากการดำเนินการไม่เพียงพอ การผลิตสินค้าไม่มีมาตรฐาน การจัดการวัตถุดิบไม่มีประสิทธิภาพ เป็นต้น

จากปัญหา อุปสรรคการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่าควรมีกระบวนการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทในปัจจุบัน เช่น การยกระดับวิสาหกิจชุมชนไปสู่วิสาหกิจเพื่อสังคม เพื่อให้สามารถพัฒนาและต่อยอดธุรกิจที่สอดคล้องกับบริบทได้ ดังงานศึกษาของ Munoz et al. (2015) เรื่อง Processes of community-led social enterprise development: learning from the rural context พบว่า กระบวนการสร้างกิจการเพื่อสังคมในชนบท จุดเน้นอยู่ที่ว่าชุมชนในชนบทจะได้รับการสนับสนุนหรือไม่ และอย่างไร ผ่านกระบวนการอำนวยความสะดวกเพื่อสร้างกิจการเพื่อสังคมในฐานะผู้ให้บริการ ซึ่งผลลัพธ์จากการวิเคราะห์ ระบุถึงความสามารถของชุมชนและทักษะการเป็นผู้ประกอบการที่จำเป็นในการสร้างกิจการเพื่อสังคมในฐานะผู้ให้บริการในชุมชนในชนบท กระบวนการ ทักษะ และความสามารถ เป็นต้น โดยแต่ละพื้นที่มีกระบวนการพัฒนาที่เหมือนและแตกต่างกัน นอกจากนั้นกระบวนการพัฒนายังระบุถึงการมีส่วนร่วมของการศึกษาเพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับกิจการเพื่อสังคมในชุมชนชนบทสำหรับการให้บริการและกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์อีกด้วย

จากข้อความที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นว่าการมีวิสาหกิจชุมชนส่งผลให้เกิดข้อดีในการพัฒนาพื้นที่ หรือชุมชน โดยอาศัยความสามารถของคนในชุมชน ความเชื่อมั่นของชุมชน และทุนทางสังคม เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามวิสาหกิจชุมชนในหลายพื้นที่ต่างก็มีข้อจำกัดหลายประการดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น ดังนั้นจากข้อดีและข้อจำกัดดังกล่าวนำมาสู่ความพยายามในการยกระดับวิสาหกิจชุมชนไปสู่วิสาหกิจเพื่อสังคมเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทในปัจจุบันที่มีความซับซ้อนมากขึ้นทั้งในเชิงเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม จึงนำมาสู่ความสนใจการศึกษากระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคม โดยศึกษาจากบริบทวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดสงขลา

## วัตถุประสงค์

เพื่อวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในบริบทวิสาหกิจชุมชนของพื้นที่จังหวัดสงขลา

### การทบทวนวรรณกรรม

หากกล่าวถึงวิสาหกิจเพื่อสังคมนับว่าเป็นแนวคิดใหม่เพื่อจัดการกับความท้าทายในปัจจุบัน ซึ่งกำลังก้าวหน้าขึ้นทั้งในสหรัฐอเมริกาและสหราชอาณาจักร แต่อย่างไรก็ตามคำจำกัดความของวิสาหกิจเพื่อสังคมอาจยังมีความคลุมเครือเนื่องจากยังคงเป็นแนวคิดที่มีหลากหลายมุมมองและหลายรูปแบบ แต่อย่างไรก็ตามวิสาหกิจเพื่อสังคมมีเป้าหมายมุ่งเน้นทางด้านเศรษฐกิจและสังคม เป็นกิจการที่ผสมผสานขอบเขตระหว่างโลกธุรกิจที่แสวงหาผลกำไรและขับเคลื่อนด้วยพันธกิจทางสังคม องค์กรสาธารณะ และองค์กรไม่แสวงหาผลกำไร (Gidron and Hasenfeld, 2012; Wronka, 2013) ส่วนความหมายอื่น ๆ ของ “วิสาหกิจเพื่อสังคม” คือ ธุรกิจที่มีวัตถุประสงค์เพื่อสังคมเป็นหลัก ซึ่งส่วนเกินจะนำไปลงทุนใหม่เพื่อจุดประสงค์ในธุรกิจหรือในชุมชนมากกว่าการขับเคลื่อนด้วยความต้องการสร้างผลกำไรสูงสุดให้กับผู้ถือหุ้นและเจ้าของกิจการ (Drencheva and Stephan, 2014)

วิสาหกิจเพื่อสังคมตามความหมายโดยทั่วไปมีองค์ประกอบสองประการที่แสดงถึงลักษณะของกิจการเพื่อสังคม ประการแรกคือ การมุ่งเน้นไปที่วัตถุประสงค์ทางสังคมหรือสิ่งแวดล้อม ประการที่สองคือ การดำเนินการในลักษณะผู้ประกอบการผ่านการสร้างรายได้อย่างน้อยส่วนหนึ่งขององค์กรจากการค้าขาย (Drencheva and Stephan, 2014) โดยการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมขึ้นอยู่กับทรัพยากรหลัก 3 แบบด้วยกัน ประกอบด้วย 1) ด้านการเงิน ซึ่งทรัพยากรด้านการเงินเป็นรายได้จากการประกอบการ การบริจาค และได้รับจากรัฐบาล โดย 2 ประการหลังค่อนข้างมีความสำคัญสำหรับวิสาหกิจสังคม 2) ทรัพยากรมนุษย์ทั้งในรูปของอาสาสมัครและได้รับเงินค่าจ้าง 3) ทุนมนุษย์ หมายถึง การศึกษา ประสบการณ์ ความรู้ และความชำนาญที่จะทำให้วิสาหกิจดำเนินการได้ และมีความสามารถในการแข่งขันได้ แต่อย่างไรก็ตามวิสาหกิจเพื่อสังคมมีรูปแบบการดำเนินธุรกิจที่มีลักษณะมุ่งเน้นผลกระทบทางสังคม โดยผลประโยชน์ที่ได้รับมาจากการจำหน่ายสินค้าหรือบริการ (Pervez et al., 2013)

วิสาหกิจเพื่อสังคมมีตัวบ่งชี้ทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ (Spear and Bidet, 2005) และ (Nyssens, 2007)) ตัวบ่งชี้ทางด้านเศรษฐกิจ ประกอบด้วย 1) กิจกรรมมีความต่อเนื่องที่ผลิตสินค้าหรือขายบริการ (A continuous activity producing goods and/or selling services) 2) ผู้ประกอบการมีความเป็นอิสระสูง (A high degree of autonomy) เนื่องจากกิจการเพื่อสังคมเกิดจากความสมัครใจของคนกลุ่มหนึ่ง และมีการรอบคอบในการคิดที่มีความอิสระ ดังนั้นพวกเขามีสิทธิ์ในการมีส่วนร่วมหรือยุติโครงการฯ แม้ว่าโครงการนั้น ๆ จะได้รับการสนับสนุนเงินจากรัฐบาลหรือหน่วยงานของรัฐ 3) ระดับความเสี่ยงทางเศรษฐกิจที่มีนัยสำคัญ (A significant level of economic risk) เนื่องจากการจัดตั้งกิจการเพื่อสังคมถือว่าทั้งหมดหรือบางส่วนมีความเสี่ยงของความคิดริเริ่ม ซึ่งแตกต่างจากกิจการหรือสถาบันของรัฐ ดังนั้นศักยภาพทางการเงินจึงขึ้นอยู่กับความพยายามของสมาชิกและพนักงาน เป็นต้น 4) จำนวนงานที่ได้รับค่าจ้างขั้นต่ำ (A minimum amount of paid work) หมายถึงการดำเนินกิจกรรมในกิจการเพื่อสังคมพนักงานต้องได้รับค่าจ้างขั้นต่ำในการทำงาน

ตัวบ่งชี้ทางสังคม ประกอบด้วย 1) ความคิดที่เกิดขึ้นโดยกลุ่มพลเมือง โดยกิจการเพื่อสังคมเป็นผลมาจากพลวัตร่วมกันของคนในชุมชนหรือกลุ่มคนที่มีจุดมุ่งหมายร่วมกัน 2) อำนาจการตัดสินใจจะถูกแบ่งปันกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอื่น ๆ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความเป็นเจ้าของทุนเพียงผู้เดียว 3) การมีส่วนร่วมของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากกิจกรรม 4) การกระจายผลกำไร และหลีกเลี่ยงพฤติกรรมที่แสวงหาผลกำไรสูงสุด 5) มีเป้าหมายที่ชัดเจนในการทำประโยชน์แก่ชุมชน

#### ลักษณะของวิสาหกิจเพื่อสังคม

วิสาหกิจเพื่อสังคมเป็นองค์กรลูกผสมระหว่างองค์กรไม่แสวงหากำไรซึ่งมุ่งหมายจะสร้างประโยชน์แก่สังคมกับองค์กรแสวงหากำไรที่มุ่งหมายสร้างผลประโยชน์แก่เอกชนผู้เป็นเจ้าของ ดังจะเห็นได้จากวัตถุประสงค์ของวิสาหกิจเพื่อสังคมนั้นมีทั้งการดำเนินการเพื่อประโยชน์ของสาธารณะ ขณะเดียวกันก็ยังมีวัตถุประสงค์ที่จะแสวงหากำไร การดำเนินงานจึงต้องคำนึงถึงภารกิจของตนที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ ขณะเดียวกันก็ต้องคำนึงถึงความสอดคล้องกับตลาด เพื่อให้ธุรกิจสามารถแสวงหากำไรมาใช้ในการดำเนินกิจการได้อย่างพอเพียง ทั้งนี้รูปแบบของส่วนผสมของแนวทางหาประโยชน์มีหลากหลายแบบตามความเข้มข้นขององค์กร ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ 1) ด้านแรงจูงใจ องค์กรไม่แสวงหากำไรเกิดขึ้นจากความตั้งใจที่จะสร้างสรรค์สิ่งที่ดีให้แก่สังคม ขณะที่องค์กรแสวงหากำไรเกิดจากความตั้งใจที่จะสร้างประโยชน์แก่ตนเอง 2) ด้านการดำเนินงาน องค์กรไม่แสวงหากำไรใช้ภารกิจเพื่อสังคมเป็นตัวชี้นำการดำเนินงาน ส่วนองค์กรที่แสวงหากำไรใช้ตลาดเป็นตัวชี้นำการดำเนินงาน 3) ด้านเป้าหมาย องค์กรไม่แสวงหากำไรมีเป้าหมายเพื่อสร้างคุณค่าแก่สังคม (Social Value) ส่วนองค์กรที่แสวงหากำไร มีเป้าหมายเพื่อสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจ (Economic Value) 4) ด้านการนำผลกำไรไปใช้ องค์กรไม่แสวงหากำไรนำไปใช้ในการดำเนินกิจการขององค์กรตามภารกิจที่ตั้งไว้ ส่วนองค์กรที่แสวงหากำไรนำไปปันแก่ผู้ถือหุ้น (วันรัชมี พิรุณจินดา, 2559)

#### กระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคม

จากการวิจัยกระบวนการพัฒนากิจการเพื่อสังคมในประเทศสก็อตแลนด์มีกระบวนการดังต่อไปนี้ การมีส่วนร่วม การรับรู้โอกาส การรวมตัวกันเป็นกลุ่ม การจัดตั้งองค์กร และการดำเนินกิจการเพื่อสังคม โดยในงานวิจัยอธิบายถึงบทบาทของการสนับสนุนการดำเนินการของชุมชนในกระบวนการสร้างกิจการเพื่อสังคมในชนบท ผ่านกระบวนการอำนวยความสะดวกเพื่อสร้างกิจการเพื่อสังคมในฐานะผู้ให้บริการ โดยระบุถึงความสามารถของชุมชนและทักษะการเป็นผู้ประกอบการที่จำเป็นในการสร้างกิจการเพื่อสังคมในฐานะผู้ให้บริการในชุมชนในชนบท กระบวนการ ทักษะ และความสามารถนำเสนอในรูปแบบการพัฒนา เป็นต้น (Munoz et al., 2015) ทั้งนี้ในงานศึกษาของ Kerlin (2006) เรื่อง Social Enterprise in the United States and Europe: Understanding and Learning from the Differences พบว่าในสหรัฐอเมริกาและยุโรปต่างประสบกับการขยายตัวในกิจการเพื่อสังคมไปพร้อม ๆ กัน โดยพบว่าวิสาหกิจเพื่อสังคมในสหรัฐอเมริกาและยุโรปจะคำนึงถึงบริบทเป็นสำคัญ เนื่องจากบริบทที่แตกต่างกันจะมีปัจจัยทางประวัติศาสตร์ที่ส่งเสริมและกำหนดแนวคิดที่แตกต่างกัน รวมทั้งสภาพแวดล้อมทาง



สถาบันและกฎหมายที่แตกต่างกันในการดำเนินงาน เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามสหรัฐอเมริกาและยุโรปสามารถเรียนรู้การทำวิสาหกิจเพื่อสังคมจากประสบการณ์ของกันและกัน

การศึกษาเรื่อง Local geographies of developing country social enterprises เป็นงานศึกษาที่ให้ความสำคัญกับปัญหาของผู้ประกอบการและการแก้ปัญหาที่ต้องคำนึงถึงบริบท เพราะการแก้ปัญหาสังคมที่คำนึงถึงบริบทจะเอื้ออำนวยให้ดึงดูดองค์กรใหม่ ๆ เข้ามาให้ความช่วยเหลือในประเทศกำลังพัฒนา และนำไปสู่การก่อตั้งคลัสเตอร์ และเพิ่มโอกาสในการอยู่รอดขององค์กรได้ ดังนั้นการวิจัยในกิจการเพื่อสังคมจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับบริบทของวิสาหกิจหรือสังคมของประเทศนั้น ๆ มากขึ้น นอกเหนือจากการมุ่งเน้นไปที่ปัญหาสังคมสากลในปัจจุบัน (Jammulamadaka and Chakraborty, 2018) ดังนั้นกระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมมีองค์ประกอบคือ การมีส่วนร่วม การรับรู้โอกาส การรวมตัวกันเป็นกลุ่ม การจัดตั้งองค์กร และการดำเนินกิจการเพื่อสังคม โดยการดำเนินการวิสาหกิจเพื่อสังคมข้างต้นต้องคำนึงถึงบริบทในประเทศนั้น ๆ ร่วมด้วย เพราะเป็นเงื่อนไขที่สำคัญต่อการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในปัจจุบัน

### วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเลือกพื้นที่วิจัยคือ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดสงขลา จำนวน 9 กลุ่ม โดยเลือกตัวแทนจากโซนธุรกิจ และโซนเกษตรกรรม เนื่องจาก 2 โซนมีลักษณะของความเป็นพื้นที่เมืองและพื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบท ซึ่งทำให้เห็นรูปแบบที่หลากหลายของวิสาหกิจชุมชนที่จะพัฒนาต่อไป โดยแต่ละโซนมีการเลือกกลุ่มตัวอย่างจากการแนะนำต่อ ๆ กัน (Snowball Sampling) มีการเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญของกลุ่มวิสาหกิจ จำนวน 22 ตัวอย่าง ประกอบด้วย หัวหน้ากลุ่มและสมาชิกกลุ่ม 10 คน จาก 9 กลุ่มวิสาหกิจ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้แก่ ภาครัฐ 3 คน ภาคเอกชน 3 คน นักวิชาการ 3 คน และภาคประชาสังคม 3 คน เก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ และมีการวิเคราะห์ข้อมูลแบบอุปนัย (Inductive) (ชาย โพธิ์สิตา, 2549) โดยการวิเคราะห์ (Analysis) และสังเคราะห์ (synthesis) เนื้อหาให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์การวิจัย เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในบริบทวิสาหกิจชุมชนของพื้นที่จังหวัดสงขลา การวิจัยครั้งนี้เป็นการพิจารณาและเห็นชอบจากคณะกรรมการวิจัยในคน วิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธร จังหวัดยะลา รหัสโครงการ SCPHYLIB-112/2564

### ผลการวิจัย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในบริบทวิสาหกิจชุมชนของพื้นที่จังหวัดสงขลาจะนำเสนอ 2 ประเด็นภายใต้วัตถุประสงค์ข้างต้น คือ บริบทวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดสงขลา และผลการวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในบริบทวิสาหกิจชุมชนของพื้นที่จังหวัดสงขลา ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

#### บริบทวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดสงขลา

วิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดสงขลาเป็นวิสาหกิจชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการผลิตสินค้า การให้บริการที่ดำเนินการโดยคณะบุคคลที่มีความผูกพันกับวิถีชีวิตร่วมกันของชุมชน รวมตัวกันเพื่อประกอบกิจการร่วมกันในลักษณะที่เป็นนิติบุคคล และไม่ใช่นิติบุคคล เพื่อสร้างรายได้และพึ่งพาตนเองของครอบครัว และชุมชน ซึ่งการดำเนินการวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดสงขลามีการบันทึกข้อมูลการจดทะเบียนวิสาหกิจชุมชน โดยมีการจัดกลุ่มใน 3 ระดับ คือ ระดับดี ระดับปานกลาง และระดับปรับปรุง ซึ่งการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดสงขลา มีทั้งข้อดีและข้อจำกัด ซึ่งข้อดีคือ หน่วยงานภาคีให้การสนับสนุนความรู้ การทำบัญชี การตลาด เงินทุน และสนับสนุนปัจจัยการผลิต ซึ่งทำให้วิสาหกิจชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้น ส่วนข้อจำกัดของการทำวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดสงขลา คือ กิจกรรมวิสาหกิจขาดความต่อเนื่อง ผลผลิตชุมชนด้อยคุณภาพ ขาดการบริหารจัดการวิสาหกิจชุมชนที่ดี ด้วยข้อจำกัดดังกล่าวของวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดสงขลา นำมาสู่การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการพัฒนา

วิสาหกิจเพื่อสังคมในบริบทวิสาหกิจชุมชนของพื้นที่จังหวัดสงขลา เพื่อยกระดับการพัฒนาวิสาหกิจในพื้นที่ที่ยั่งยืนต่อไปในอนาคต

โดยศึกษาวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดสงขลาจำนวน 9 กลุ่ม ประกอบด้วย

1. การแปรรูปมะม่วงเบา เป็นวิสาหกิจชุมชนที่มีการแปรรูปมะม่วงเบาเพื่อส่งขายทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยมีการส่งเสริมเกษตรกรในการปลูกมะม่วงเบาและจัดการผลผลิตทั้งในระดับบุคคล และระดับกลุ่ม ซึ่งส่งผลให้เกษตรกรในพื้นที่มีรายได้เสริมจากการทำการเกษตร โดยเป็นการทำวิสาหกิจชุมชนที่พัฒนาไปพร้อมกันทั้งระบบ รวมทั้งผู้มีส่วนได้เสียทั้งหมด

2. การเลี้ยงผึ้งชันโรง เป็นการเริ่มต้นรวมกลุ่มจากการทำโครงการในหมู่บ้านและค่อย ๆ พัฒนามาเป็นวิสาหกิจชุมชน มีการเลี้ยงผึ้งชันโรง การทำผลิตภัณฑ์ และการต่อยอดทางการตลาด แต่ด้วยวิสาหกิจชุมชนเลี้ยงผึ้งชันโรงเพิ่งเริ่มก่อตั้ง ดังนั้นสมาชิกกลุ่มยังต้องใช้เวลาในการเรียนรู้วิธีการเลี้ยงผึ้งชันโรง และการบริหารจัดการกลุ่มเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพมากขึ้นในอนาคต

3. การร้อยลูกปัดมโนราห์ เป็นวิสาหกิจที่จัดทำกระเป๋าส่งขายทั้งในและต่างประเทศ โดยมีการรับลูกปัดจากพื้นที่จังหวัดพัทลุงมาทำกระเป๋าส่งขายทั้งในและต่างประเทศ แต่ในช่วงสถานการณ์โควิด 19 ที่ผ่านมานี้ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนได้รับผลกระทบจากการผลิตและการส่งออก รวมทั้งสมาชิกกลุ่มมีจำนวนน้อยและในสถานการณ์ดังกล่าวจำเป็นต้องแยกย้ายกันทำงานส่งผลต่อกำลังการผลิต และการควบคุมคุณภาพ ดังนั้นทางกลุ่มจึงเลือกผลิตผลิตภัณฑ์บางรายการและส่งขายภายในประเทศแทนการส่งออกไปยังต่างประเทศ

4. ผลิตภัณฑ์ทำความสะอาดผนังสีรยะ เป็นการแปรรูปสมุนไพรที่ทำจากมะกรูด อัญชัน ผงถ่านไม้ไผ่ และว่านหางจระเข้ โดยทางกลุ่มมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์อย่างต่อเนื่อง พร้อมด้วยการพัฒนาทางด้านการตลาด และมีการบริหารจัดการกลุ่มอย่างเป็นระบบ ซึ่งส่งผลต่อกลุ่มวิสาหกิจชุมชนในการพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์ในอนาคต

5. การผลิตกาแฟโรบัสต้า เป็นการรวมกลุ่มสมาชิกและมีการจดทะเบียนวิสาหกิจชุมชน โดยวิสาหกิจชุมชนกาแฟโรบัสต้ามีความเป็นเอกลักษณ์ เนื่องจากพื้นที่ปลูกกาแฟมีลักษณะพิเศษคือ เป็นพื้นที่ 2 ฝน คือ ฝนที่มาจากฝั่งอันดามันและฝั่งอ่าวไทย และพื้นที่ลุ่มระหว่างภูเขาบรรทัดและภูเขาสันกาลาศรี ส่งผลให้กาแฟในพื้นที่อำเภอรัตนภูมิมีลักษณะโดดเด่นในเชิงรสชาติ ทั้งนี้การผลิตกาแฟโรบัสต้าเป็นลักษณะกาแฟที่เป็นอินทรีย์ โดยใช้ปุ๋ยหมักเป็นหลักในการบำรุงรักษาสวนกาแฟในพื้นที่

6. การผลิตเครื่องแกงและข้าวเหนียวกวน โดยเริ่มจากการทำในหมู่บ้านแล้วขยายออกไปยังหมู่บ้านหรือพื้นที่อื่น ๆ ทั้งนี้ตลาดข้าวเหนียวกวนไม่ได้กว้างมาก เนื่องจากผลผลิตที่ทำได้มีอย่างจำกัด รวมถึงมีเวลาสั้นในการจัดเก็บเนื่องจากไม่ได้ใช้สารกันบูด และจะผลิตเมื่อมีคำสั่งซื้อจากลูกค้าเท่านั้น ส่วนเครื่องแกงจะมีการผลิตอย่างต่อเนื่องและมีสินค้าตลอด เนื่องจากเครื่องแกงมีคำสั่งซื้ออย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้วิสาหกิจชุมชนเครื่องแกงและข้าวเหนียวกวนมีสมาชิกเป็นผู้สูงอายุในหมู่บ้านมารวมตัวและทำกิจกรรมดังกล่าวร่วมกัน

7. การแปรรูปและการท่องเที่ยวเชิงเกษตร เป็นการรวมกลุ่มของชาวบ้านในพื้นที่ในการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน โดยมีการแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร และการท่องเที่ยวเชิงเกษตร โดยมีการจัดตั้งตลาดนัดชุมชนเพื่อนำผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรมาจัดจำหน่าย เพื่อให้เกษตรกรและชาวบ้านมีรายได้และมีแหล่งจำหน่ายสินค้า เป็นต้น

8. การผลิตปุ๋ยอินทรีย์ เป็นกลุ่มวิสาหกิจเกิดขึ้นจากการรวมตัวของชาวบ้านในพื้นที่และมีการจดทะเบียนวิสาหกิจชุมชน โดยทางกลุ่มมีการผลิตปุ๋ย และมีศูนย์จัดการดินปุ๋ยชุมชน เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และพัฒนาปุ๋ยชุมชนให้มีประสิทธิภาพต่อไป

9. การทำเกษตรอินทรีย์โดยการปลูกผักปลอดสารพิษ สงขลา เป็นการรวมตัวของชาวบ้านมากกว่า 10 คน ในการทำเกษตรอินทรีย์โดยการปลูกผักปลอดสารพิษ จนได้รับมาตรฐาน GAP และมีการรวบรวมผลผลิตส่งขายให้กับผู้บริโภคในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง

จากการศึกษาวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดสงขลาจำนวน 9 กลุ่ม พบว่าการทำวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดสงขลา มีหลากหลายกลุ่มและมีหลากหลายกิจกรรม ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันไปตามบริบทพื้นที่ และการบริหารจัดการที่แตกต่างกันซึ่งประกอบไปด้วย คน ผลผลิตหรือวัตถุดิบ งบประมาณ ลักษณะการรวมกลุ่ม เช่น กลุ่ม

ขนาดเล็ก กลุ่มขนาดใหญ่ เป็นต้น รวมทั้งยังมีข้อจำกัดในการพัฒนาไปสู่วิสาหกิจเพื่อสังคม คือ 1) ประชากรในกลุ่มส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ ซึ่งหากจะมีการปฏิบัติการ (Take Action) เพื่อยกระดับวิสาหกิจเพื่อสังคมของกลุ่มหรือในพื้นที่ อาจมีข้อจำกัดด้านร่างกายและสุขภาพของผู้สูงอายุ 2) นโยบายและการนำนโยบายวิสาหกิจเพื่อสังคมสู่การปฏิบัติยังมีข้อจำกัดหลายประการ เช่น นโยบายวิสาหกิจเพื่อสังคมยังไม่เป็นที่รู้จักในวงกว้าง การนำนโยบายมาปรับใช้ในพื้นที่ เป็นต้น 3) ข้อจำกัดในการรวมกลุ่มหรือความสามารถในการเกาะเกี่ยวกลุ่มยังมีน้อย ซึ่งเป็นอุปสรรคในการพัฒนากิจกรรม เช่น การพัฒนาผลิตภัณฑ์ การพัฒนาการตลาด การบริหารจัดการ เป็นต้น 4) ความต่อเนื่องในการติดตามประเมินผล เนื่องด้วยข้อจำกัดทั้งจากหน่วยงานภาครัฐ งบประมาณในการสนับสนุน ทั้งนี้หากมีการติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่องจะสร้างประสิทธิผลต่อโครงการหรือวิสาหกิจที่หน่วยงานภาครัฐให้การสนับสนุน อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าวิสาหกิจชุมชนแต่ละพื้นที่หรือแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกัน แต่หากมีกระบวนการในการพัฒนาวิสาหกิจที่สอดคล้องกับบริบทและธรรมชาติของกลุ่ม รวมทั้งคำนึงถึงข้อจำกัดต่าง ๆ เชื่อว่าจะสามารถพัฒนาวิสาหกิจชุมชนไปสู่วิสาหกิจเพื่อสังคมที่มีความยั่งยืนในอนาคตได้

### ผลการวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในบริบทวิสาหกิจชุมชนของพื้นที่จังหวัดสงขลา

จากการวิเคราะห์บริบทวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดสงขลา นำมาสู่การสังเคราะห์กระบวนการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนไปสู่วิสาหกิจเพื่อสังคม ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 สร้างการรับรู้และผลัดกันร่วมกัน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ที่มีการวิเคราะห์สถานการณ์วิสาหกิจชุมชนในพื้นที่ เพื่อสร้างการรับรู้ร่วมกันระหว่างกลุ่มวิสาหกิจและผู้มีส่วนได้เสียในพื้นที่ ทั้งนี้เพื่อหาแนวทางร่วมกัน และผลัดกันวิสาหกิจชุมชนสู่วิสาหกิจเพื่อสังคม โดยดำเนินการร่วมกันระหว่างหน่วยงานภาครัฐ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน และภาคีที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากการวิเคราะห์สถานการณ์ของวิสาหกิจชุมชนมีความสำคัญในการพัฒนาและต่อยอดไปสู่วิสาหกิจเพื่อสังคม

2.2 ส่งเสริมการมีส่วนร่วม โดยการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมที่ใช้วิสาหกิจชุมชนเป็นฐานต้องมีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมทั้งในระดับนโยบาย ระดับพื้นที่ ระดับกลุ่ม และระดับปัจเจก โดยมีกระบวนการร่วมคิดทั้งในเชิงเป้าหมาย กระบวนการรับรู้ความต้องการของวิสาหกิจหรือความต้องการของผู้คน กระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคม และผลลัพธ์ เพื่อให้ผู้คนในทุกกระดับที่มีความสนใจในกระบวนการพัฒนานี้มีความเข้าใจ สามารถนำไปปฏิบัติ และต่อยอดวิสาหกิจชุมชนของตนเองได้ในอนาคต

2.3 การพัฒนาอัตลักษณ์ร่วมกัน เป็นกระบวนการที่ประชาชนหรือสมาชิกร่วมกันสร้างกิจกรรมเพื่อสังคมของชุมชน และสร้างอัตลักษณ์ของผลิตภัณฑ์และบริการให้เป็นจุดเด่นของกลุ่มหรือพื้นที่ได้ เนื่องจากอัตลักษณ์ที่เกิดจากกิจกรรมเพื่อสังคมและอัตลักษณ์ของผลิตภัณฑ์สามารถสร้างมูลค่าให้กับกลุ่มวิสาหกิจได้ ดังคำกล่าวของสมาชิกวิสาหกิจชุมชน

“การทำให้ผลิตภัณฑ์มีอัตลักษณ์มันจะสร้างจุดเด่นให้กับกลุ่ม ให้กับจังหวัด แต่วิสาหกิจบ้านเราไม่มีอัตลักษณ์ที่แท้จริง ไม่มีจุดเด่นเป็นของตนเองและสินค้าเหมือนกันหมด ส่งผลต่อการตลาดด้วย”

2.4 การสร้างโอกาสให้กับรุ่นเก่าและรุ่นใหม่มีส่วนร่วมในการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคม โดยมีแนวทางในการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคม 3 แนวทาง ประกอบด้วย แนวทางแรกคือ การพัฒนาต่อยอดวิสาหกิจชุมชนไปสู่วิสาหกิจเพื่อสังคมโดยคนที่มีความรู้พื้นฐานการทำวิสาหกิจชุมชน แนวทางที่สองคือ การพัฒนาต่อยอดวิสาหกิจชุมชนไปสู่วิสาหกิจเพื่อสังคม โดยคนสองรุ่นร่วมกันทำคือ คนที่มีความรู้พื้นฐานการทำวิสาหกิจชุมชนร่วมกับคนรุ่นใหม่ แนวทางที่สามคือ การพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมโดยคนรุ่นใหม่ โดยทั้งสามแนวทางต้องอาศัยองค์ประกอบดังต่อไปนี้

#### 2.4.1 เป้าหมายที่ชัดเจนในการทำวิสาหกิจเพื่อสังคม ดังคำกล่าวของสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชน

“ที่ว่าเราสามารถยกระดับวิสาหกิจชุมชนได้นะ แต่ต้องเหนื่อยหน่อย ที่คลุกคลีกับวิสาหกิจชุมชนมานาน ที่คิดว่าหากการนับหนึ่งของเราแข็งแรงเราจะไปได้ และอีกข้อที่สำคัญที่คิดว่าถ้าเราสร้างเป้าหมายให้กับกลุ่มวิสาหกิจให้ชัด ที่ว่าเราไปถึงดวงดาวนะ”

2.4.2 ความเป็นผู้นำกลุ่มเพื่อที่จะสามารถนำความรู้ ข้อมูล ความสามารถในการวิเคราะห์สถานการณ์ นโยบายที่เกี่ยวข้องกับวิสาหกิจเพื่อสังคมมาถ่ายทอดให้กับกลุ่ม และความสามารถให้กลุ่มเกาะเกี่ยวกันได้

2.4.3 การบริหารจัดการกลุ่มที่ชัดเจน เช่น คน บทบาทหน้าที่ งบประมาณ วัตถุประสงค์ ผลผลิต ผลิตภัณฑ์ และความสามารถในการทำการตลาดในเชิงธุรกิจได้

2.5 การจัดตั้งองค์กรเพื่อดำเนินการวิสาหกิจเพื่อสังคม การจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรที่เชื่อมโยงกับพลเมือง และสาธารณะ รวมทั้งการทำธุรกิจเชิงพาณิชย์ซึ่งให้ความสำคัญกับการค้าที่เป็นธรรม โดยมีการเชื่อมโยงกับภาครัฐ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นระบบ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันซึ่งจะสามารถนำไปสู่การยกระดับวิสาหกิจเพื่อสังคมที่มีความยั่งยืนในอนาคตได้

2.6 การสนับสนุนวิสาหกิจเพื่อสังคมผ่านพระราชบัญญัติและกฎหมายส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติที่เอื้อต่อการทำวิสาหกิจเพื่อสังคม เช่น วิธีการหรือกระบวนการเข้าสู่วิสาหกิจเพื่อสังคม การสนับสนุนจากภาครัฐหรือหน่วยงานราชการทั้งงบประมาณสนับสนุนและพี่เลี้ยงในการทำวิสาหกิจเพื่อสังคม เป็นต้น

2.7 การพัฒนาศักยภาพคนทำงานหรือผู้ประกอบการ โดยมีการพัฒนาศักยภาพทั้งในเชิงเนื้อหาความรู้ เกี่ยวกับการทำวิสาหกิจเพื่อสังคม เทคนิควิธี กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการทำวิสาหกิจเพื่อสังคม ทั้งนี้ในขั้นตอนนี้ จำเป็นต้องมีการสร้างนักประกอบการรุ่นใหม่ซึ่งมีความสนใจเรื่องของวิสาหกิจเพื่อสังคม

## อภิปรายผล

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้สะท้อนให้เห็นว่ากระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในบริบทวิสาหกิจชุมชนของพื้นที่ จังหวัดสงขลา พบว่ามีกระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในบริบทวิสาหกิจชุมชนของพื้นที่จังหวัดสงขลา หลาย ขั้นตอน ซึ่งจะยกประเด็นมาอภิปรายดังต่อไปนี้

จากการวิเคราะห์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่ากระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในบริบทวิสาหกิจชุมชนของพื้นที่จังหวัดสงขลา มีกระบวนการในการพัฒนาประกอบด้วย การสร้างการรับรู้และผลักดันร่วมกัน ส่งเสริมการมีส่วนร่วม การพัฒนาเอกลักษณ์ร่วมกัน การสร้างโอกาสให้กับรุ่นเก่าและรุ่นใหม่มีส่วนร่วมในการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคม การจัดตั้งองค์กรเพื่อดำเนินการวิสาหกิจเพื่อสังคม การสนับสนุนวิสาหกิจเพื่อสังคมผ่านพระราชบัญญัติและกฎหมายส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม และการพัฒนาศักยภาพคนทำงานหรือผู้ประกอบการ ซึ่งกระบวนการดังกล่าว แตกต่างจากรอบแนวคิดเบื้องต้น (Munoz et al., 2015) ประกอบด้วย การมีส่วนร่วม การรับรู้โอกาส การรวมตัวกันเป็นกลุ่ม การจัดตั้งองค์กร และการดำเนินการเพื่อสังคม ทั้งนี้เนื่องมาจากบริบทการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในจังหวัดสงขลายังมีข้อจำกัดในการดำเนินการในหลายองค์ประกอบ ซึ่งบริบทของพื้นที่ที่มีความแตกต่างกันจะส่งผลกระทบต่อกระบวนการพัฒนาที่แตกต่างกันด้วย และจำเป็นต้องอาศัยเงื่อนไขของเวลาและบุคคลากรในการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในพื้นที่ให้มีความยั่งยืนต่อไป สอดคล้องกับงานศึกษาเรื่อง Local geographies of developing country social enterprises ที่ให้ความสำคัญกับปัญหาของผู้ประกอบการและการแก้ปัญหาที่ต้องคำนึงถึงบริบทเป็นหลัก เพราะการแก้ปัญหาที่คำนึงถึงบริบทจะเอื้ออำนวยให้ดึงดูดองค์กรใหม่ ๆ เข้ามาให้ความช่วยเหลือกิจการได้ (Jammulamadaka and Chakraborty, 2018) รวมทั้งงานศึกษาของ Kerlin (2006) เรื่อง Social Enterprise in the United States and Europe: Understanding and Learning from the Differences พบว่าวิสาหกิจเพื่อสังคมในสหรัฐอเมริกาและยุโรปมีบริบทที่แตกต่างกัน เนื่องจากปัจจัยทางประวัติศาสตร์ที่ส่งเสริมและกำหนดแนวคิดสภาพแวดล้อมทางสถาบันและกฎหมายที่แตกต่างกัน ส่งผลให้การพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมมีความแตกต่างกันด้วย ซึ่งกระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในพื้นที่จังหวัดสงขลา มีกระบวนการซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมให้มั่นคงและยั่งยืนต่อไป

## สรุป

วิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดสงขลาจำนวน 9 กลุ่ม มีหลากหลายกิจกรรมซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับบริบทพื้นที่นั้น ๆ โดยกระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในบริบทวิสาหกิจชุมชนของจังหวัดสงขลา



มีกระบวนการเบื้องต้น 7 กระบวนการ ประกอบด้วย สร้างการรับรู้และผลักดันร่วมกัน ส่งเสริมการมีส่วนร่วม การพัฒนาอัตลักษณ์ร่วมกัน การสร้างโอกาสให้กับรุ่นเก่าและรุ่นใหม่มีส่วนร่วมในการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคม การจัดตั้งองค์กรเพื่อดำเนินการวิสาหกิจเพื่อสังคม การสนับสนุนวิสาหกิจเพื่อสังคมผ่านพระราชบัญญัติและกฎหมายส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม และการพัฒนาศักยภาพคนทำงานหรือผู้ประกอบการ ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในพื้นที่ต่อไป ทั้งนี้การพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในบริบทวิสาหกิจชุมชนของจังหวัดสงขลาจำเป็นต้องคำนึงถึงข้อจำกัดเรื่องประชากรผู้สูงอายุในพื้นที่ การเข้าถึงนโยบายและการนำนโยบายวิสาหกิจเพื่อสังคมสู่การปฏิบัติ ข้อจำกัดในการรวมกลุ่มหรือความสามารถในการเกาะเกี่ยวกลุ่ม และการติดตามประเมินผล เป็นต้น

#### ข้อเสนอแนะ

จากข้อจำกัดในการพัฒนาไปสู่วิสาหกิจเพื่อสังคม ประกอบด้วย 1) ประชากรในกลุ่มส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ 2) นโยบายและการนำนโยบายวิสาหกิจเพื่อสังคมสู่การปฏิบัติยังมีข้อจำกัดหลายประการ เช่น นโยบายวิสาหกิจเพื่อสังคมยังไม่เป็นที่รู้จักในวงกว้าง การนำนโยบายมาปรับใช้ในพื้นที่ 3) ข้อจำกัดในการรวมกลุ่มหรือความสามารถในการเกาะเกี่ยวกลุ่ม 4) ความต่อเนื่องในการติดตามประเมินผล ซึ่งมีข้อเสนอแนะ 3 ข้อ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ข้อจำกัดด้านประชากรในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ หน่วยงานภาครัฐร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน ร่วมกันคิด วางแผน และออกแบบกระบวนการที่ส่งเสริมและสร้างแรงจูงใจให้คนรุ่นใหม่สามารถเข้ามาเรียนรู้แนวคิดวิสาหกิจเพื่อสังคม รวมทั้งสนับสนุนนโยบายหรือกฎหมายที่เอื้อต่อการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในพื้นที่

2. ข้อจำกัดด้านนโยบายและการนำนโยบายวิสาหกิจเพื่อสังคมสู่การปฏิบัติ หน่วยงานภาครัฐร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเผยแพร่ความรู้โดยการให้ความรู้เพื่อสร้างการรับรู้เกี่ยวกับนโยบายหรือพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคมในวงกว้างขึ้น รวมทั้งมีพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคมที่เอื้อประโยชน์ให้กับวิสาหกิจเพื่อสังคมหรือผู้ประกอบการทางสังคมโดยแท้จริง

3. ข้อจำกัดเรื่องการติดตามประเมินผล เมื่อมีการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการติดตามประเมินผลเป็นระยะ เช่น ระยะ 3 เดือน 6 เดือน 1 ปี หรือระยะสิ้นสุดโครงการ โดยมีการกำหนดตัวชี้วัดที่ชัดเจนเพื่อให้สามารถพัฒนาโครงการได้อย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ

#### องค์ความรู้ใหม่และผลที่เกิดต่อสังคม ชุมชน ท้องถิ่น

จากองค์ความรู้เรื่องกระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมของจังหวัดสงขลา มี 7 กระบวนการคือ สร้างการรับรู้และผลักดันร่วมกัน ส่งเสริมการมีส่วนร่วม การพัฒนาอัตลักษณ์ร่วมกัน การสร้างโอกาสให้กับรุ่นเก่าและรุ่นใหม่ การจัดตั้งองค์กรเพื่อดำเนินการวิสาหกิจเพื่อสังคม การสนับสนุนวิสาหกิจเพื่อสังคมผ่านพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม และการพัฒนาศักยภาพคนทำงานหรือผู้ประกอบการ โดยกระบวนการดังกล่าวขึ้นอยู่กับบริบทของพื้นที่เป็นสำคัญ ทั้งนี้องค์ความรู้ข้างต้นสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาต่อยอดวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่เพื่อพัฒนาสังคมในองค์กรครอบคลุมมิติด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมให้มีความยั่งยืนต่อไป

#### กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่องกระบวนการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในบริบทวิสาหกิจชุมชนของพื้นที่จังหวัดสงขลา สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี เพราะได้รับความร่วมมือและความอนุเคราะห์ในการให้ข้อมูลจากกลุ่มวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดสงขลา ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

## เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2557). *การประกอบกิจการวิสาหกิจชุมชนเพื่อรองรับการเข้าสู่ AEC*. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก: <https://esc.doae.go.th/wp-content/uploads/2019/05/AEC.pdf>. (วันที่ค้นข้อมูล: 23 มกราคม 2567).
- ชาย โพธิ์สิตา. (2549). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. อมรินทร์พริ้นติ้งฯ.
- วันรัชม์ พิรุณจินดา. (2559). *ปัญหาเกี่ยวกับการจัดตั้งวิสาหกิจเพื่อสังคมในรูปแบบบริษัทจำกัด*. (วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะนิติศาสตร์, สาขากฎหมายธุรกิจ.
- สนิทเดช จินตนา และธีระพงษ์ ฐิริปาณิก. (2562). ปัญหา ข้อจำกัด และแนวทางในการสร้างความเข้มแข็งให้กับวิสาหกิจชุมชน. *วารสารการเมือง การบริหาร และกฎหมาย*, 1(3).
- อรุณ หนูผุด. (2554). *รายงานข้อมูลวิสาหกิจชุมชนจังหวัดสงขลา*. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก: <http://www.sceb.doae.go.th/Documents/datachw/%E0%B8%AA%E0%B8%87%E0%B8%82%E0%B8%A5%E0%B8%B2.pdf>. (วันที่ค้นข้อมูล: 23 มกราคม 2567).
- วัลลภา พัฒนา, บุญรัตน์ บุญรัมย์, พันธยศ วรเชษฐวรวัตร, พรไพยม วรเชษฐวรวัตร, วิชชุดา ถาวโรจน์, จินตนา เจริญเนตรกุล, อรุมา สุพัฒน์กุล และอัมรินทร์ สันตินิยมภักดี. (2565). *กลยุทธ์การตลาดของผลิตภัณฑ์ชุมชนพื้นที่จังหวัดสงขลา. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย*. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก: <https://riss.rmuts.ac.th/upload/doc/202209/q5fGTEfG5dL9tisNjW1r/q5fGTEfG5dL9tisNjW1r.pdf>. (วันที่ค้นข้อมูล: 2 กรกฎาคม 2567).
- Drencheva, A., and Stephan, U. (2014). *The state of social entrepreneurship in the UK*.
- Gidron, B., and Hasenfeld, Y. (Eds.). (2012). *Social enterprises: An organizational perspective*. Springer.
- Jammulamadaka, N., and Chakraborty, K. (2018). Local geographies of developing country social enterprises. *Social Enterprise Journal*, 14(3), 367-386.
- Kerlin, J. A. (2006). Social enterprise in the United States and Europe: Understanding and learning from the differences. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 17, 246-262.
- Munoz, S. A., Steiner, A., and Farmer, J. (2015). Processes of community-led social enterprise development: learning from the rural context. *Community Development Journal*, 50(3), 478-493.
- Nyssens, M. (2007). *Social enterprise at the crossroads of market, public policy and civil society*. In *Social Enterprise* (pp. 329-344). Routledge.
- Pervez, T., Maritz, A., and De Waal, A. (2013). Innovation and social entrepreneurship at the bottom of the pyramid-A conceptual framework. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 16(5), 54-66.
- Spear, R., and Bidet, E. (2005). Social enterprise for work integration in 12 European countries: a descriptive analysis. *Annals of public and cooperative economics*, 76(2), 195-231.
- Wronka, M. (2013, June). Analyzing the success of social enterprises-critical success factors perspective. [Proceedings]. In *Active Citizenship by Knowledge Management & Innovation: Proceedings of the Management, Knowledge and Learning International Conference* (pp. 593-605). Toknow Press.